

Релевантність теорії фреймів у сучасній лінгвістиці*Роботу виконано на кафедрі німецької філології ВДУ
ім. Лесі Українки*

У статті йдеться про теорію фреймів, яка, пройшовши певні етапи розвитку у психології та штучному інтелекті, набуває згодом лінгвістичного статусу, завдячуючи своїм входженням у мовознавчу сферу Ч. Філлмору. Фрейми розглядаються як структури лексичних одиниць, об'єднаних навколо певної тематики та пов'язаних спільною участю в актуалізації авторської прагматики.

Ключові слова: фрейм, фреймова структура, лексико-семантичне поле, мовна особистість, вербально-семантична сітка, мовленнєво-мисленнєва діяльність.

Kozak S. V. The Relevance of the Frame Theory in the Modern Linguistics. The article deals with the frame theory, that having passed certain stages of its development in psychology and artificial intelligence, gains a linguistic status, owing its entry into the language science to Ch. Fillmore. Frames are treated as the structures of lexical units, joined together by a certain theme and a common participation in actualization of the author pragmatics.

Key words: frame, frame structure, lexical-semantic field, language personality, verbal-semantic net, speech-thought activity.

Сучасний стан лінгвістичних досліджень вимагає комплексного підходу до вивчення мовних явищ. Особливо плідною виявляється взаємодія комунікативної, когнітивної та антропоцентричної парадигм. У кожній з них склалася власна галузь дослідження, визначились цілі, виявилися особливі проблеми й моделі їх реалізації.

Враховуючи важливість кожної з цих методологічних парадигм, особлива увага у роботі приділяється когнітивному аналізу, оскільки саме у сфері когнітивної науки зародився феномен, що став об'єктом даного дослідження. Йдеться про теорію фреймів, яка, пройшовши певні етапи розвитку, починаючи із розгляду фреймових структур як суто когнітивних утворень у психології, набуває згодом лінгвістичного статусу, де фрейми виступають сукупністю мовних одиниць, що робить це явище близьким до теорії семантичного поля, яке за своїми характеристиками належить саме до мовних феноменів.

Актуальність дослідження зумовлена недостатнім вивченням теорії фреймів у лінгвістиці та зростанням ролі когнітивно-дискусійної парадигми у сучасній мовознавчій науці.

Мета наукової роботи передбачає дослідження позиції і значення теорії фреймів у лінгвістиці.

Предметом дослідження є фрейми як лінгво-когнітивні структури, наповнені лексичними одиницями, об'єднані спільністю змісту та єдиною участю в реалізації авторської прагматики.

Існує чимало визначень терміна “фрейм” та значна кількість концепцій, споріднених із теорією фреймів, проте однастайності з цього приводу на сучасному етапі розвитку лінгвістики ще не досягнуто. Так, у концепції П. Гейса фрейм виступає структурою даних для представлення стереотипних ситуацій, особливо під час організації великих обсягів пам'яті [13, 46]. У теорії Е. Гофмана фрейм асоціюється з англійським словом *framework* (каркас) і вказує на аналітичні підпори, за допомогою яких людина осягає розумом свій власний досвід [12, 7]. Т. А. Ван-Дейк розглядає фрейми як стереотипні ситуації (інтерації), що фіксують вчинки учасників, які діють на основі соціальних установок. На думку вченого, “вони позначають загальну структуру комплексних концептуальних одиниць, таких як ситуації чи епізоди” [6, 27].

Своїм входженням у мовознавчу сферу теорія фреймів завдячує передусім Ч. Філлмору, який першим звернув увагу на її суттєве значення для лінгвістики. У численних працях цього вченого, починаючи з 1975 року, неодноразово йдеться про необхідність врахування фреймів (у розумінні Мінського) у теоріях з лексичної семантики та розуміння тексту [7; 9; 10; 11].

Концепція М. Мінського, на основі якої фрейм визначається як структура інформаційних даних, у якій відображено набуті досвідним шляхом знання про деяку стереотипну ситуацію та про текст, що описує її, актуалізована Ч. Філлмором стосовно завдань генеративної граматики. Суттєвим для теорії Ч. Філлмора є те, що він розглядає значення слова у його нерозривному зв'язку з досвідом

мовця: "... процес вживання слова у певній ситуації передбачає зіставлення поточного досвіду з минулим та визначення, чи ступінь їх ідентичності достатньо високий, щоб використовувати один і той же тип кодування" [8, 57].

У своїх працях дослідник порівнює семантичні теорії, що базуються на розумінні мови (Р-семантика), із семантичними теоріями, в основі яких лежать судження про істинність (І-семантика). Завдання Р-семантики полягає в розробці загального уявлення про відношення між мовними текстами, контекстами, в яких вони зустрічаються, і процесом, а також результатом їх інтерпретації. Метою І-семантики є опис умов, в яких окремі висловлювання даної мови можуть бути визначені, як істинні.

В основі семантики розуміння лежить поняття фрейму інтерпретації. На думку Ч. Філлмора, "фрейм активується, коли інтерпретатор, намагаючись встановити зміст фрагмента тексту, може надати йому інтерпретацію, відображаючи зміст цього фрагмента у моделі, що є відомою незалежно від тексту" [5, 53]. З огляду на це, теорія фреймів становить плідний конструкт лексичної семантики, граматичної семантики і семантики тексту.

Згідно з теорією Ч. Філлмора, фрейм – це система концептів, які співвідносяться так, що для розуміння будь-якого з них треба осягнути всю структуру, до якої входить цей концепт. Як приклад, науковець пропонує розглянути принцип складання навчальних програм. Так, у програмі для вивчення лексики англійської мови назви днів тижня подаються у порядку, починаючи з понеділка, а не розкидані по всьому плану. Не розраховуємо ми зустріти також окремо одне від одного слова *father* 'батько', *mother* 'мати', *son* 'син', *daughter* 'дочка', *brother* 'брат', *sister* 'сестра', *day* 'день', *night* 'ніч', *noon* 'полудень', *midnight* 'північ', *morning* 'ранок', *afternoon* 'час після полудня', *evening* 'вечір'. Ці слова утворюють групи, кожна з яких краще вивчати як єдине ціле, тому що кожна група є лексичним представником єдиної схематизації досвіду або деякого знання. Щоб зрозуміти зміст одного з елементів групи, потрібно до певної міри зрозуміти, що вони означають як єдине ціле. Такі групи слів утримує разом те, що вони "мотивуються, визначаються і взаємно структуруються особливими уніфікованими конструкціями знання або зв'язаними схематизаціями досвіду", які називаються фреймом [5, 54].

Як бачимо, Ч. Філлмор дотримується позиції, що слово не може бути використане в дискурсі як таке, що має значення до тих пір, поки не буде введено ім'я деякої іншої речі. Ця думка перегукується з теорією лексичного поля. Ми підтримуємо твердження дослідника про те, що теорія фреймів має чимало спільного з дослідженнями лексичних полів.

Лексико-семантичне поле визначається як "сукупність парадигматично пов'язаних лексичних одиниць, які об'єднані спільністю змісту (іноді й спільністю формальних показників) і відображають поняттєву, предметну й функціональну подібність позначуваних явищ" [3, 211]. Основна подібність обох теорій полягає, передусім, у тому, що в них ментальні репрезентації – семантичні поля, з одного боку, та фреймові структури, з іншого, – ґрунтуються на досвіді, є відбитками реального світосприймання або життєвого досвіду мовця. Ядром в обох концепціях виступає розумова структура, на якій накопичується і переробляється інформація, отримана завдяки синтезу перцептуальних систем.

Зважаючи на когнітивні характеристики фрейму, ми визначили, що це один із засобів презентації знань, які входять до так званої мисленнєвої мови, або проміжної мови, яка є з'єднувальною ланкою між трьома рівнями мовної особистості: *вербально-семантичного*, *когнітивного* та *мотиваційно-прагматичного*. Функція посередника, за допомогою якого семантичний рівень сполучається з когнітивним, трансформує фрейм у феномен, що володіє подвійним статусом: з одного боку, належить до ментальних структур, є однією з одиниць представлення знань, а з іншого боку, знаходить своє вираження у мовленні (усному і писемному), експлікуючись за допомогою мовних засобів.

Пам'ятаючи про важливу роль знань та виняткове значення мислення у лінгвістичних дослідженнях, ми звернули увагу не стільки на когнітивну природу фреймових структур, скільки на їх мовні аспекти, зв'язок із лінгвістикою, де вони виступають як особливі структури лексичних одиниць, об'єднаних навколо певної тематики та пов'язаних спільною участю в актуалізації авторської прагматики. Тобто це свого роду семантична модель однієї із тематичних ліній твору. Мовні елементи, що складають основу фрейму, характеризуються ізотопними властивостями і забезпечують змістову цілісність дискурсу.

Розглянемо механізм утворення фреймових структур. Зародки фрейму знаходяться на I рівні мовної особистості – вербально-семантичному, де всі слова об'єднуються в єдину сітку, яка в силу постійного поповнення її новими лексичними одиницями та новими значеннями є потенційно не замкнутою, а через те – об'ємною і безкінечною. Як зазначає Ю. Н. Караулов, якщо спробувати собі уявити, що нам вдалося побудувати таку сітку на матеріалі Великого академічного словника, то вона повинна складатись з мільйонів “вузлів” (окремих значень, змістів та їх відтінків) і “зв'язків” [2, 171]. Важко уявити існування такої системи (штучної, як в ЕОМ, чи природної, як мозок людини), яка була б здатна одночасно оперувати такою кількістю одиниць. Отже, в повному вигляді в реальності такої сітки не існує, вона віртуальна. Квантування цього потенційно безкінечного простору засновується на актуалізації, виведенні на рівень свідомості окремих фрагментів, ділянок сітки. Таке припущення перегукується із думкою О. С. Кубрякової про те, що у процесі мисленнєво-мовленнєвої діяльності людина “дістає з пам'яті саме той об'єм знання, який їй потрібен прагматично у конкретній ситуації. Варто лише уявити, що було б, якби у момент вживання слова ми згадували все, що можна пов'язати з ним!” [4, 49]. Саме у такий спосіб, тобто зчитуванням ділянок вербально-семантичної сітки, відбувається породження фреймових структур, а слова є своєрідним будівельним матеріалом, “цеглинами” потенційних фреймів. Оскільки цей процес здійснюється за посередництвом знань, які належать до II, тобто когнітивного, рівня і допомагають здійснювати адекватний вибір лексичних одиниць, то і матеріалізація фреймів відбувається вже на II рівні мовної особистості.

Таким чином, фрейми, які до моменту їх реалізації існують лише як складові віртуальної асоціативної сітки, матеріалізувавшись, перетворюються на структури із подвійним статусом: мають когнітивну і лінгвальну сторони.

Вербально-семантична сітка подібна до пасивного словникового запасу людини (різниця лише – в глобальному статусі першої), а перетворення певних структур цієї сітки у відповідні фрейми (залежно від тематики) нагадує семантичну “конвекцію”: подібно до того, як одні слова переходять із потенційного словника в активний, а інші, навпаки, локалізуються в пасивному запасі, так само і фрейми можуть з'являтися на поверхні свідомості (тобто на когнітивному рівні) в результаті квантування вербально-семантичної сітки і вибору відповідних фрагментів чи одиниць для їх формування або ж, якщо потреба у них відпадає (а потреба ця задається певною ситуацією), знову розпадається і повертається на попередній рівень.

Завершальний етап матеріалізації фреймів – їхня вербалізація. Саме на основі вербалізації фреймів С. А. Жаботинською була запропонована класифікація фреймів, згідно з якою виділяються предметно центричні, акціональні, партонімичні, гіпонімичні й асоціативні фреймові структури [1, 16–25]. Ця класифікація являє собою узагальнення частиномовної системи. Так, перший тип фреймів відповідає екзистенційному поняттю “бути, існувати”, другий тип – “діяти по відношенню до предмета”, третій – “мати, володіти”, четвертий – “включати, охоплювати”, п'ятий – “бути подібним до чогось”.

Принципова різниця матеріалізованих фреймів від одиниць, що складають вербальну сітку, полягає в їхній схильності до інваріантного характеру, тобто тут ми спостерігаємо стійкий образ, стереотип, стандартну пропозиційну структуру, постійний вербальний символ, здатний до розгортання в цілісний фрагмент “картини світу” [2, 181]. Об'єднання лексичних одиниць, вибраних методом квантування вербальної сітки, утворює певну розумову схему, організовану у формі пропозиції. Враховуючи те, що фрейми бувають різного рівня узагальненості (є комплексні та елементарні фрейми), можна зробити висновок, що будь-який елементарний фрейм відповідає пропозиції, а комплексний фрейм складається з декількох пропозиційних структур, об'єднаних однією темою, тобто елементарний фрейм відповідає одній пропозиційній структурі, а фрейм більш загального характеру, тобто комплексний, – кільком пропозиційним структурам. Фреймова сітка, відповідно, передається системою пропозицій, які, об'єднуючись спільною тематикою, утворюють вищий конструкт, тобто дискурс – лінгвістичний феномен, про який йтиметься нижче.

Важливо відзначити, що, як і будь-яка система, об'єднання пропозицій, або елементарних фреймів, має системний характер й утворює ієрархічну структуру, в якій фрейми можуть переплітатись один з одним. Які саме фактори сприяють появі цієї структури та об'єднанню комплексних фреймів у єдине ціле і наскільки важливою при цьому виявляється полісемантична природа слова, яка забезпечує плавний перехід від одного елементарного фрейму до іншого в межах комплексного, – ці питання можуть бути предметом для подальших досліджень.

Література

1. Жаботинская С. А. Концептуальный анализ: типы фреймов // Вісн. Черкас. ун-ту: Зб. наук. пр. Сер. Філолог. науки.– Черкаси, 1999.– Вип. 11– С. 12–25.
2. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / АН СССР: Отд-ние лит. и яз.– М.: Наука, 1987.– 263 с.
3. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства.– К.: Академія, 2000.– 368 с.
4. Кубрякова О. С. Части речи с когнитивной точки зрения.– М.: РАН, 1997.– 331 с.
5. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания // Новое в зарубежной лингвистике.– М., 1988.– № 23.– С. 52–62.
6. Dijk T. A., van. Semantic Macrostructures and Knowledge Frames in Discourse Comprehension // Just M. A., Carpenter P. A. Cognitive Processes in Comprehension.– Hillsdale, 1977.– P. 3–32.
7. Fillmore C. J. An Alternative to Checklist Theories of Meaning // Proceedings of the First Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society.– Berkeley, 1975.– P. 123–131.
8. Fillmore C. J. Scenes-and-Frames Semantics // Zampolli A. Linguistic Structure Processing.– Amsterdam, 1977.– P. 55–81.
9. Fillmore C. J. Frame Semantics // Linguistic Society of Korea: Linguistics in the Morning Calm.– Seoul, 1982.– P. 111–138.
10. Fillmore C. J. Frames and the Semantics of Understanding // Quaderni di Semantica.– 1985.– VI.– P. 222–254.
11. Fillmore C. J. A Private History of the Concept 'Frame' // Dirven R., Radden G. Concepts of Case.– Tübingen, 1987.– P. 28–36.
12. Goffman E. Frame Analysis. An essay on the organization of experience.– N. Y., 1974.– 148 p.
13. Hayes P. The Logic of Frames // Frame Conceptions and Text Understanding.– B., 1980.– P. 46–67.

Адреса для листування:

43020 Луцьк, вул. Гетьмана Мазепи, 10/14.

Тел. (0332) 75-11-85.

Ел. пошта: kosaksofia@yahoo.com

Статтю подано до редколегії
12.02.2007 р.